

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЛИСЕНКО ОЛЕКСАНДР ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК [281.5 : 248.211 + 248.217] : 215

**«ФАВОРСЬКЕ СВІТЛО» ЯК СМИСЛОБРАЗ
ПРАВОСЛАВНОГО ІДЕАЛУ ЛЮДИНИ**

Спеціальність 09. 00. 11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Житомир – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Національного університету харчових технологій Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Кітов Микола Григорович,
Національний університет харчових технологій,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Васильєва Ірина Василівна,
Національний медичний університет
імені Олександра Богомольця,
завідувач кафедри філософії та соціології;

кандидат філософських наук, доцент
Шкіль Світлана Олександрівна,
Національний університет біоресурсів
та природокористування України,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться 28 квітня 2016 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 38.

Автореферат розісланий 26 березня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Горохова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У результаті низки історичних, соціокультурних обставин на українських землях вже другу тисячу років сповідується християнство візантійського взірця з його специфікою богослужіння, обрядовості та віровчення. Однак, лише зараз, після довготривалих кризових явищ, в умовах державницьких та суспільно-політичних трансформацій у суспільстві, протидії політичній і військовій агресії Росії, відбувається дійсне відродження українського православ'я.

Сучасний стан релігійного життя на території України характеризується міжконфесійною напругою взаємовідносин у самому православ'ї та поширенням нетрадиційних релігійних вчень і конфесій. Це спонукає до філософсько-релігієзнавчого аналізу витоків та засад православного богослов'я з метою прояснення традиційних православних цінностей і смислів та виявлення їх актуальності в нових історичних умовах. Зокрема, недостатньо дослідженою залишається проблема розуміння природи та специфіки «Фаворського світла», аналіз якої дозволяє розкрити ступінь усвідомлення людиною граничних смислів світу, Бога та самої себе; осмислити трансцендентальні основи релігійного досвіду; виявити антропо-теологічну стратегію обоження людини і найбільш виразно відображає релігійний, зокрема православний, ідеал людини, що є надзвичайно актуальним для сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукової теми кафедри філософії Національного університету харчових технологій: «Людина. Цивілізація. Культура» (*протокол № 4 від 29.11.2000 р.*) та Вченою Радою НУХТ (*протокол № 5 від 23.12.2004 р.*).

Мета дослідження полягає у здійсненні філософсько-релігієзнавчого аналізу «Фаворського світла» як смислообразу православного ідеалу людини в контексті антропологічної традиції.

Досягнення мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- окреслити проблемне поле дослідження на основі філософського, релігієзнавчого, богословського знання;
- виокремити соціокультурні особливості українського православ'я та осмислити православно-ісихастські інтерпретації «Фаворського світла»;
- обґрунтувати смислообразність як форму відображення й пізнання феномена «Фаворського світла» у філософському дискурсі;
- розкрити іманентність «Фаворського світла» системі православної догматики крізь призму Нікео-Константинопольського символу віри;
- проаналізувати основні аспекти феномену «Фаворського світла», зокрема: а) за природою; б) за проявленням; в) за преображенням крізь призму аналізу давньоцерковної містики, ісихастських суперечок та полеміки П. Флоренського і Є. Трубецького;
- відрефлексувати проблему «Фаворського світла» та охарактеризувати православний ідеал людини.

Об'єктом дослідження є духовний досвід православної традиції.

Предметом – екзистенційно-антропологічна реалізація світоглядно-філософського потенціалу «Фаворського світла» як смислообразу православного ідеалу людини.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження проводилося на перетині філософії та різних галузей академічного релігієзнавства з використанням низки загальнонаукових методів: проблемно-тематичного, дескриптивно-аналітичного, порівняльного аналізу, структурно-функціонального, феноменологічного, герменевтичного.

Науковий пошук здійснювався на засадах інтегративної методології, яка поєднує принципи системності, об'єктивності, історизму та світоглядного плюралізму. Застосування проблемно-тематичного методу сприяло формулюванню теми дисертаційної роботи, побудові магістрального напрямку філософсько-релігієзнавчого дискурсу та структури дослідження, окресленню проблемного поля, акцентуації тематичного матеріалу. Дескриптивно-аналітичний метод забезпечив проникнення у смислове поле релігійної практики, духовно-містичних станів подвижників і соціо-культурних та історичних особливостей певних ситуацій; виокремлення смислових елементів, чинників, складових філософсько-релігійних вчень, а також при умовному розділенні «Фаворського світла» на три його аспекти. Метод порівняльного аналізу реалізувався у процесі співставлення альтернативних позицій і підходів: абстрактно-спекулятивної та морально-практичної містики, позицій паламітів та варламітів, ідей П. Флоренського та Є. Трубецького. Використання методу структурно-функціонального аналізу дозволило розкрити взаємозалежність та взаємозумовленість різних аспектів та сторін догматичної системи православного віровчення. Феноменологічний метод дозволив описати складні грані містичного досвіду та аскетичної практики. Герменевтичний метод забезпечив збереження первинності та аутентичності змісту текстів у процесі їх інтерпретації

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у здійсненні комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу феномена «Фаворського світла» у контексті обоження, співставлення його з системою богослов'я і містичним досвідом православ'я та розкритті східно-християнський ідеалу людини через категорію смислообразу.

Наукова новизна конкретизується наступними положеннями, які виносяться на захист :

Уперше:

– розкрито смислообразність як форму відображення й пізнання «Фаворського світла» в науковій свідомості через взаємозумовленість догматики і містики та діалектичний зв'язок апофатичного і катафатичного методів богопізнання у процесі обоження;

– проаналізовано три основні аспекти феномену «Фаворського світла» у релігійно-містичній традиції православ'я: а) *за природою* – як специфічний вид реальності, що завжди витікає з сутності Бога, іменується Божеством, однак із

сутністю Божою не ототожнюється і розуміється як благодать, осяяння й енергія, «промінь Божества», у якому перебуває Свята Трійця й котре подається Духом Святим; б) *за проявленням* – як об'єктивне в суб'єктивному, що розкриває індивідуалізацію проявів «Фаворського світла» в людині й виявляє свою Божественність у містичному досвіді православних; в) *за преображенням* – як суб'єктивне в об'єктивному, що визначає «Фаворське світло» як атрибут екзистенційно-антропологічних трансформацій відчуттів, почуттів, розуму, серця, всієї людини благодаттю Святого Духу в напрямку обоження.

Уточнено:

– іманентність ідеї «Фаворського світла» в контексті обоження системи православної догматики. Всі підструктури православної філософії та догматичного богослов'я – еклезіологія, есхатологія, христологія, маріологія, пневматологія – у кінцевому рахунку резюмуються в сотеріології, що є органічним виявом релігійного ідеалу людини;

– зміст положень, у яких виражається східнохристиянське розуміння ідеалу людини (як перетворення людини в Бога за благодаттю) й обґрунтовано, що смислообразом обоження є саме «Фаворське світло».

Набули подальшого розвитку:

– дослідження етнічно-конфесійних особливостей українського православ'я та догматичного богослов'я і східно-християнської містики крізь призму «Фаворського світла» як смислообразу православного ідеалу людини;

– положення про те, як ісихастсько-софійні рефлексії киевохристиянської традиції (містична кардіогносія; реабілітація екзистенційно-персоналістичного модусу буття людини; визнання цінності тілесного начала, як умови виняткового положення людини у світі; розуміння любові як пізнавального принципу; включеність пізнання у відношення людини до Бога) породжують унікальний містичний досвід переживання та осмислення «Фаворського світла» і формують особливий православний ідеал людини.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у збагаченні релігієзнавчого знання ідеями про природу та специфіку смислообразу «Фаворського світла» та православний ідеал людини. Запропоновані дисертантом положення, висновки та гіпотези можуть бути використані в подальших теоретико-методологічних дослідженнях зазначеної проблематики. Вони матимуть певне теоретичне і практичне значення для науковців, які займаються проблемами релігійної філософії, філософії релігії, релігієзнавства.

Практичне значення роботи пов'язане з можливістю використання її положень і висновків у процесі підготовки навчально-методичної літератури, підручників і посібників із філософії, філософії релігії, релігієзнавства, а також під час розробки спецкурсів з філософії релігії в світських та духовних навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Основні положення й висновки роботи одержані автором особисто й знайшли відображення у його наукових публікаціях.

Апробація дослідження. Змістовні положення дисертації обговорювалися на методологічних семінарах та засіданнях кафедри філософії Національного університету харчових технологій та було апробовано у виступах і доповідях на низці міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій та круглих столах, зокрема: Міжнародних науково-теоретичних конференціях «Дні науки філософського факультету КНУ» (Київ, 1996; 1997; 1998; 2002); Міжнародній науково-практичній конференції «Естетичні, релігійні, соціокультурні, етичні виміри буття людини» (Київ, 2001); круглому столі «Українська суспільна думка в пошуках концептуального осмислення світу» (Миколаївка, 2002); Першому Всеукраїнському з'їзді військових капеланів УГКЦ (Обухів, 2007); II Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ, 2009); Міжнародній конференції «Україна на шляху до європейської соціальної держави» (Київ, 2011); Міжнародних наукових конференціях молодих учених, аспірантів і студентів НУХТ «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті» (Київ, 2001; 2010; 2013); Освітній зустрічі орудників і орудниць XV Міжнародного «Тижня освіти дорослих» ЮНЕСКО (Київ, 2014).

Публікації. Основні ідеї дисертації відображено в 9 наукових статтях, з яких 8 опубліковано в українських фахових виданнях і 1 – у зарубіжному періодичному виданні, та 9 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації й послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою дослідження, яка визначається метою й дослідницькими завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел і літератури (323 позиції). Загальний обсяг роботи становить 196 сторінок, з них – 169 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, ступінь її наукової розробки, мету та основні завдання, визначено об'єкт та предмет дослідження, окреслено його теоретико-методологічні засади, сформульовано наукову новизну дисертації, представлено теоретичне та практичне значення роботи, наведено дані про апробацію отриманих результатів та структуру й обсяг роботи.

У першому розділі **«Фаворське світло» у православній традиції: теоретико-методологічні засади** сформовано теоретичну базу та визначено методологічну модель й смислові пріоритети дисертаційної роботи.

У підрозділі 1.1. **«Ступінь опрацювання проблеми у науковій літературі»** подано концептуальне осмислення проблеми «Фаворського світла» в історії філософської, релігієзнавчої та теологічної думки. У процесі розкриття самотності й вселенськості українського православ'я з притаманними йому рисами (інтуїтивність, екзистенційність, кордоцентричність), використано творчий доробок таких вчених як : І. Огієнка

з його культурологічним та філософським аналізом ролі православної церкви в житті українського народу; М. Грушевського, що репрезентував історію української духовності; М. Брайчевського, Д. Лихачова, які розкрили соціокультурне значення зміни релігійних парадигм в історії Київської Русі; соціально-філософські інтерпретації феномена релігійної культури М. Драгоманова, О. Потебні; а також праці сучасних вітчизняних релігієзнавців І. Богачевської, І. Васильєвої А. Герасимчука, С. Здіорука, М. Кітова, А. Колодного, Л. Конотоп, О. Марченка, О. Предко, О. Сагана, П. Сауха, О. Соколовського, Л. Филипович, Є. Харьковщеника, С. Шкіль, Л. Шугаєвої та інших.

Особливу увагу звернено на праці В. Вернадського, котрий протиставив глибинну екзистенційну напругу релігійного переживання як образному уявленню, так і раціональному пізнанню; О. Потебні, який розкрив взаємозв'язки мови та національної культури, передбачив перспективність дослідження ракурсу мова – релігія, а також найближче підійшов до розуміння слова у його смислообразному вимірі, розглядаючи у слові порядок із артикульованим звуком, змістом, також внутрішню форму як певне ментальне зображення; Я. Голосовкера, що вперше ввів у науковий обіг термін «смислообраз», подав його осмислення у контексті імагінативної психології, де філософія, як вище продуктивне творче уявлення, зближується з мистецтвом, а у смислообразі змикаються різні грані досвіду, що є цінним у контексті дослідження проблеми смислообразу.

Дисертантом проаналізовано смислообраз «Фаворського світла» в контексті обоження у православній традиції. Автор зазначає, що окреслена тема досліджується переважно як складова ісихазму, однак вона є набагато ширшою й глибшою. Так, на думку Порфирія (Успенського), ісихазм виникає з появою перших ченців-самітників та залишається глибинною основою всієї православної традиції. О. Лосєв проводить антитезу між різними типами «християнського платонізму», радикально протиставляє православно-східний (паламістський) тип католицько-західному та ваарламівсько-протестантському. Г. Острогорський стверджує, що ісихастський рух має два головних джерела: східну традицію чернецтва та містичні вчення давньохристиянської церкви. На думку В. Кривошеїна, у позиції Г. Палами православний аскетико-містичний досвід знаходить своє філософське виправдання та обґрунтування, адже він стверджує дійсність спілкування людини та Бога і робить наголос на реальності обоження людського єства та богобачення. Кіпріан (Керн) чітко простежив зв'язок святоотцівської антропології та аскетичної традиції з вченням Г. Палами про людину. Процес Богопізнання, на його думку, передбачає взаємодоповнення «апофатики» та «катафатики», що дозволяє побачити у світі та, перш за все, у людині таємницю Божої присутності. В. Лоський обґрунтував необхідність містики та догматики для живого досвіду Богоспілкування. С. Хоружий розвиває сучасний філософський дискурс осмислення ідеалу людини у святоотцівській та православній антропології і розкриває досвідний та енергійний характер східно-християнської практики взагалі та ісихазму зокрема.

У вітчизняній філософії слід назвати праці Ю. Чорноморця та Д. Арабаджи. Ці дослідники стимулювали розвиток неопатристики та неопаламізму, наголошували на тому, що ісихазм не є локальним, ідейно та хронологічно обмеженим релігійно-культурним феноменом, а іманентно присутнім, у всій православній духовній традиції, архетипом та вищим її проявом. Стрижневою для такого ракурсу стає ідея обоження, сотеріології, а відтак, окреслений підхід споріднює позиції зазначених авторів з темою дисертаційного дослідження.

У підрозділі проаналізовано дискусію між П. Флоренським і Є. Трубецьким, контекст якої дозволив визначити умови, особливості та закономірності трансформацій людського єства у напрямку преображення, змін суб'єктивного в об'єктивному, розкрити внутрішню динаміку обоження людини.

Осмилюючи праці вищезазначених авторів, дисертантом виокремлено тенденції формування власне православної містичної традиції. Цей доробок є органічним продовженням установок та ідей, закладених у дослідженнях П. Мініна. Новацією роботи є рефлексія містичного досвіду великих подвижників у фокусі дослідження різних способів проявлення містичного божественного світла у свідомості, душі, єстві віруючого, об'єктивного в суб'єктивному.

У підрозділі 1.2. *«Методологічна база дисертаційного дослідження»* обґрунтовано необхідність використання такого інструменту як смислообраз, для відображення містичної реальності «Фаворського світла» у науковій свідомості. Дисертантом обґрунтовано доцільність дослідження проблеми «Фаворського світла» у контексті таких аспектів: а) за природою; б) за проявленям; в) за преображенням. Ґрунтуючись на цій методології, автором розкрито сутність «Фаворського світла» через взаємопов'язані один з одним й умовно виокремлені його аспекти: а) як даність, об'єктивне – за природою; б) як об'єктивне в суб'єктивному – за проявленям в людині; в) як суб'єктивне в об'єктивному – зміна, трансформація, обоження самої людини та всього Всесвіту, у чому і розкривається православний ідеал людини.

У другому розділі *«Особливості православного розуміння людини»* охарактеризовано загальнокультурне та філософсько-догматичне тло православ'я; визначено місце смислообразу «Фаворського світла» в системі богословських та філософських питань і проблем, окреслено православний ідеал людини.

У підрозділі 2.1. *«Вселенське православ'я та його український вимір»* розкрито сутність та значення православної церкви у формуванні української духовності. Дисертантом встановлено, що софійний характер української православної духовності ґрунтувався на синтезі дохристиянських міфолого-релігійних уявлень і кирило-мефодіївської традиції, а також гармонізації теоцентризму та антропоцентризму і обґрунтуванні ідеї обоження. Ісихастські ідеї в українському православ'ї на ґрунті етно-культурної ментальності формують унікальний містичний досвід переживання та осмислення «Фаворського світла», представлений подвижницьким життям і творчістю видатних мислителів: митроп. Іларіона, митроп. К. Смолятича, Й. Борецького,

П. Величковського, І. Вишенського, Й. Княгиницького, І. Копинського, К. Туровського, Г. Сковороди та інших, а відтак, формують особливий ісихастсько-православний ідеал людини.

Констатовано, що українське православ'я в усі часи формувало у представників народу усвідомлення своєї етнічної і національної своєрідності. Разом із тим, воно стало виразником загально-християнських цінностей Вселенської Христової церкви.

Підрозділ 2.2. «Умови смислообразності «Фаворського світла» в релігійному досвіді православ'я» містить розкриття сутнісних характеристик духовної практики православного подвижництва, що зумовлюють розуміння «Фаворського світла» крізь призму категорії смислообраз.

Дисертантом визначено, що оперування смислообразом у науковому пізнанні забезпечує синтез його базових елементів: чуттєвого та раціонального, емпіричного й теоретичного без зменшення чи заперечення їх власної дослідницької цінності. Смислообраз водночас містить риси наративного та метафізичного, зменшує раціональну дистанційованість від предмету витлумачення, пом'якшує напругу логічної концептуальності, вводить дослідника в ауру предметного поля, однак зберігає об'єктивний характер.

Смислообразність, як основна форма наукового відображення та ключова сотеріологічна проекція «Фаворського світла», зумовлена характерною для православного духовного досвіду діалектичною єдністю логіки та інтуїції, догматики й містики, катафатики та апофатики.

У підрозділі 2.3. «Ідеал людини в догматичному вченні православ'я» проаналізовано християнський ідеал людини, який полягає у внутрішньому преображенні тварної природи людини та поступовому перетворенні її у Божественну – обоженні. Через глибинне засвоєння спокутувальної жертви Христа, аскетичну практику, покаяння, милосердя, жертвовність та долаючи наявний гріховний стан, віруючий досягає досвідного Богопізнання, водночас змінюючись духовно і фізично.

Констатовано, що православ'я визнає перетворення віруючого в акті віри-трансцензусу на співтворця Богу та Бога за благодаттю. Тому «ідеал людини» є наскрізним принципом системи православної догматики. У підрозділі розкривається іманентність «Фаворського світла» системі православної богослов'я, адже Світло Преображення Господнього, яке бачили апостоли на Фаворі, являє духовну досконалість, «просвітленість», обоження самих споглядачів. Воно є процесом єднання людини і Бога, тому вся система догматики імпліцитно зав'язана на цій проблемі.

Третій розділ «**Фаворське світло» в релігійно-містичній традиції православ'я»** присвячено компаративістському аналізу містики світла у світовій релігійній культурі та дослідженню природи «Фаворського світла» в релігійно-містичній традиції християнства взагалі та православ'я зокрема. У контексті трьох аспектів «Фаворського світла» проаналізовано містичний досвід різних релігійних практик, а також теоретична спадщина представників християнської церковної містики абстрактно-спекулятивного та моральнісно-

практичного напрямків: Д. Ареопагіта, К. Олександрійського, Орігена, М. Єгипетського, М. Сповідника, С. Нового Богослова. Досліджено мотиви суперечок між Г. Паламою та В. Калабрійським. Осмислено полеміку князя Є. Трубецького з отцем П. Флоренським. Окреслено православний ідеал людини як Бога за благодаттю, що преобразилась дією Божественного «Фаворського світла».

У підрозділі 3.1. *«Містика світла в релігійних традиціях світу»* розкрито специфічний характер сприйняття світла представниками різних релігійних систем, що характеризується зміною як свідомості віруючого, так і способу його буття загалом. Для нього характерним є прорив з профанного у сакральний вимір буття, ототожнення віруючого з вищою реальністю, відчуття первинної позарефлексивної вкоріненості людської індивідуальної самості в істинно сутнє буття.

Автором досліджено тенденцію трансформації смислообразу світла від містеріально-ритуальних до містичних форм, проаналізовано перехід від магічно-езотеричного (закритого) способу ініціації неофіта до «демократичного» (відкритого), де збільшується питома вага внутрішніх чеснот, аскетичного подвигу, самовдосконалення як визначальних якостей, котрі є необхідними для сприйняття світлових епіфаній, богопізнання і входження до релігійної еліти.

Відмінні способи присутності «Я» у містичних актах, дали підстави виокремити два типи містичного досвіду: персоналістичний (в якому підноситься особистісний центр містичних переживань – «Я») та деперсоналістичний (котрий нівелює людську суб'єктивність, розчиняє її в безликому Абсолюті). Виявлено діаметрально протилежні сотеріологічні перспективи: сходження, обоження в світлі людської природи до благобуття через духовний подвиг та повна втрата самості через містичне входження в тотальність Абсолюту. Процес містичних переживань і в першому, і в другому випадках охарактеризовано схожими проявами світла і є спрямованим до Блага.

У підрозділі 3.2. *«Фаворське світло» як об'єктивний феномен»* «Фаворське світло» проаналізовано крізь призму встановлення його природи. Це питання гостро постало під час «ісихастських суперечок» в XIV ст., які стосувалася того, чи є «Фаворське світло» тварним чи нетварним за своєю природою, чуттєвим чи надчуттєвим за своїм сприйняттям, чи є воно фізичним чи метафізичним, створеним чи не створеним за своєю суттю. На думку дисертанта паламіти були переконані, що кульмінаційним моментом Богопізнання є сприйняття нетварного світла, яке за своєю суттю тотожне єднанню з Богом, обоженню. На думку ісихастів, Божественна природа проявляється у світі через свої сутнісні енергії, що є тим же Богом, але в іншому, через які Він і пізнається. «Фаворське світло», на думку паламітів, є квінтесенцією всіх енергійних Боговиявлень, є атрибутом єднання віруючого з Абсолютом.

Автором відмічено, що Варлам був переконаний у тотожності мислення та буття. Відтак сам розум, без допомоги органів відчуттів здатний пізнавати істину буття, що єднає його лише символічно з творцем – вищою Істиною, яка лишається апофатично невимовною. Отже, осяяння розумілось ним як

символічно-образне пізнання Бога. Він і його послідовники заперечували можливість сприйняття божественного єства як факту тілесними очима і тому заперечували дійсну нетварність, вічність, несотворенність і нетлінність природи «Фаворського світла», а вважали його лише образом, символом, який мав на меті передачу вищого знання апостолам.

Підрозділ 3.3. «Індивідуалізація проявів «Фаворського світла» присвячено дослідженню виникнення «Фаворського світла» в людині, а також іманентним та трансцендентним механізмам його походження.

Дисертантом з'ясовано, що відмінності у розумінні та трактуванні смислообразу «Фаворського світла» у релігійно-містичній традиції православ'я виникають з розмежуванням напрямків містичного досвіду на абстрактно-спекулятивний (К. Олександрійський, Д. Ареопагіт) та моральнісно-практичний (Оріген, Є. Понтійський, М. Єгипетський, М. Сповідник, І. Сірін, С. Новий Богослов). У першому напрямку центральним пунктом є вчення про Бога як монаду, а саме божественне світло – фотісмос – розуміється як гностичне просвітлення та певне спрощення, що є лише моментом обоження, поверненням людського духа з «чуттєво-феноменального світу» в без'якісне лоно Абсолютного буття. Діяльність Логосу розглядається лише в контексті низхідних небесних сил і чинів земної ієрархії, а не окремо та відособлено.

У моральнісно-практичному напрямку домінуючим є інтимний досвід – відчуття Божественного світла як певної якості життя. Тут в акті містичної любові відбувається живе та боготворче спілкування душі з Христом у напруженні духовного подвигу. Катарсис, у моральнісно-практичному напрямі замінюється праксисом – подвижництвом з етичним фундаментом. Фотісмос – явлення в душі людини Христа, виконує відособлені функції, з точки зору моральнісно-практичного напрямку, а не є символом Божественної монади, як вважали представники абстрактно-спекулятивного напрямку. А відтак, саме обоження в моральнісно-практичному напрямку древньої церковної містики розуміється продуктом безпосереднього спілкування душі з особистістю Бога-Сина, кульмінацією якого є ототожнення з Другою Іпостассю без втрати індивідуальної.

Абстрактно-спекулятивний напрям визнає пріоритетним екстатичне умоспоглядання та визначає саме «Фаворське світло» як атрибут Божественної природи, який з'являється у міру усування характеру дійсності, максимального спрощення та прилучення до Божественного буття. Моральнісно-практичний напрям, не принижуючи значення християнського логосу, рушійною силою духовного та містичного розвитку визнає почуття любові. Саме «Фаворське світло» розуміється як плототворіння Логосу – Другої Іпостасі пресвятої Трійці в душі віруючого. У цьому випадку людина прилучається до Буття Божественної Трійці і це відбувається саме через єднання та ототожнення з сутністю Христа, що є метою обоження.

У підрозділі 3.4 «Фаворське світло» як атрибут екзистенційно-антропологічних трансформацій» здійснено порівняння протилежних поглядів на розуміння преображення. Проблему, яка осмислювалась протягом усієї історії християнства, полемічно представлено Є. Трубецьким та

П. Флоренським. П. Флоренський у праці «Стовп та утвердження істини» висловив думку про гріховну недосконалість тварного мислення. Мислительна діяльність, що спирається на закони формальної логіки, не здатна достовірно пізнавати світ. Мислення стикається з необхідністю, з антиноміями, які виявляють його нецілісність, роздрібненість та уособлення. Відкриття справжньої єдності можливе лише в акті віри, який передбачає акт самозаперечення мислення. Але в цьому контексті цілком закономірно виникає альтернативна позиція, яку підмічає Є. Трубецької. Він сумнівається в тому, що преображення людини буде повним, якщо мислення відкинути в зовнішню пітьму, тобто разом з серцем не преобразити його. Мислення, яке відкриває певні істини шляхом дискурсивного розмірковування, принципово не можливе без інтуїції – понадчасового зв'язку думок у вічній істині. Інтуїція є основою логіки, а відтак і закони логіки мають не випадковий характер і знаходяться перебувають поза часом. Тому неможливо остаточно істину мислення виключити з Істини віри. Неможливо також відняти у мислення спроможність передбачати божественну єдність і бути носієм одкровення, розуміння якого є найвищим завданням і метою дійсного християнина.

Дисертантом зазначено, що «фаворське світло», котре преображає як якісна ознака духовної досконалості, робить людину у всій сукупності її суттєвих ознак обоженою, підтверджує її Богосинівство у Христі та повністю прилучає її до буття Пресвятої Трійці в певний спосіб. Устремління людської свободи до Бога покликано подолати природні та штучні обмеження пізнавальних та емоційно-вольових здібностей людини і утворити нову якість життя у її цілісності та повноті.

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз «Фаворського світла» у контексті обоження людини шляхом реконструкції релігійно-духовного досвіду православ'я дозволив сформулювати такі висновки :

1. Аналіз проблеми «Фаворського світла» як смислообразу православного ідеалу людини є найбільш продуктивним у контексті встановлення автентичності українського православ'я, з'ясування його етнічно-конфесійних особливостей та місця в духовній культурі українського народу, а також у системному розкритті православної традиції (основних віроповчальних формул догматичного богослов'я, основних ідей православної філософії та східнохристиянської містики).

2. Домінантність українського православ'я у формуванні смислів релігійного світогляду народу доводиться такими положеннями:

– невід'ємною ознакою вітчизняної культури є полірелігійність, проте лише православна та українська греко-католицька церкви в найскладніші моменти історії були виразниками етнічної ментальності народу та зберігали самобутність, окремішність, унікальність, неповторність традицій;

– саме етноконфесійна визначеність українського православ'я формувала почуття єдиного національно-культурного цілого, усвідомлення своєї самотності та передбачала духовну автономність;

– українська рефлексія ісихазму увібрала в себе ключові етноментальні риси національного світогляду (інтуїтивність, екзистенційність, кордоцентричність, софійність) і трактує його як мету життя християнина, як цілісний шлях духовного сходження, що містить благодатне споглядання та діяльнісне подвижництво; зазначені ж ісихастсько-православні установки сприяють утвердженню внутрішньої, інтуїтивної, екзистенційної, кордоцентричної релігійності українців та особливого ідеалу людини;

– першим кроком у досягненні обоження є боротьба з гріховними пристрастями за допомогою аскетичної практики; наступним – культивування добродетелей, самовіддане служіння ближнім у християнській любові; вищим моментом цього шляху українські подвижники проголошують досягнення містичного споглядання нетварного божественного світла, єднання з Божеством.

3. Визначення вихідних установок православного світобачення, специфіки релігійного світосприйняття, світопереживання, світорозуміння та осмислення філософсько-догматичної своєрідності православ'я як духовно-культурного феномена дало змогу розкрити характерну для православного віросповідання діалектичну єдність містики та догматики у процесі обоження; допомогло охарактеризувати взаємодоповнюваність у стратегії обоження апофатики та катафатики, що й забезпечило розуміння «Фаворського світла» у контексті обоження саме як смислообразу.

4. Усі догматичні постулати імпліцитно визначають сенс обоження та його проявлення у вигляді світла. Іманентність смислообразу «Фаворського світла» системі православної догматики обґрунтовано за допомогою критичного аналізу Нікео-Константинопольського символу віри, що дозволило показати його значення у формуванні релігійного ідеалу людини.

Православ'я серед інших християнських конфесій є найбільш антропоцентричним у своєму устремлінні до Бога. «Фаворське світло» свідчить про процес зближення людини і Бога, розкриває трансцендентальну природу людини через її інтенціональність до трансцендентного. Православний ідеал людини передбачає універсальність та космічну центральність людини як вищого прояву буття, співтворця Бога та Бога за благодаттю.

5. Запропонований триступеневий аналіз (за природою, за проявленням і за преображенням) «Фаворського світла» є найбільш доречним. *За природою* «Фаворське світло» розуміється не створеним і не фізичним, а як благодать, осяяння і енергія, «промінь Божества», в якому перебуває Свята Трійця і що подається Духом Святим. Воно завжди витікає з сутності Бога, іменується Божеством, однак з сутністю Божою не ототожнюється. *За проявленням* «Фаворське світло» є певною парадигмою, архетипом усіх проявів духовного світла, Бога. Воно проявляє свою Божественність у містичному досвіді православних подвижників у вигляді чи то уявлення Христа-Логоса в серці віруючого, чи плототворення Господа через одухотворення ефірної пневми

душі, чи народження душею сім'я-Слова, чи єднання самого Логоса з душею, що прямо пропорційне свободній волі людини, її добродійностям, вірі, любові, досконалому гнозису. *За преображенням* «Фаворське світло» є певним ідеалом метаантропологічної реальності, який проявляється у трансформації відчуттів, почуттів, розуму, серця, всієї людини благодаттю Святого Духу в напрямку обоження.

б. Трансцендентальна єдність духовного, що розкривається через іманентну присутність Божественного в людині як образу та подоби, виступає началом обоження, яке у вірі уможливорює перетворення людини в Бога за благодаттю. Таким шляхом визначається східнохристиянський ідеал людини, що знаходить своє вираження в смислообразі «Фаворського світла».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях :

1. Лисенко О. В. Любов в контексті обоження / О. В. Лисенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – Київ : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – С. 229 – 236.

2. Лисенко О. В. Роль православ'я у формуванні духовної культури українського народу / О. В. Лисенко // Практична філософія. – 2002 – № 2. – С. 91 – 97.

3. Лисенко О. В. Ідея першородного гріха як умова обоження в християнській культурі / О. В. Лисенко // PRO ET CONTRA. – 2003. – № 1. – С. 100 – 110.

4. Лисенко О. В. Природа «Фаворського світла» в ісихастських суперечках / О. В. Лисенко // Практична філософія. – 2004. – № 2. – С. 171 – 176.

5. Лисенко О. В. Питання преображаючої дії «Фаворського світла» в полеміці видатних представників філософсько-релігійної думки Є. Трубецького та П. Флоренського / О. В. Лисенко // Практична філософія. – 2005. – № 4. – С. 96 – 100.

6. Лисенко О. В. Релігійне питання в Україні : філософсько-правовий аспект / О. В. Лисенко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2009. – № 1. – С. 76 – 81.

7. Лисенко О. В. Єдність містики та догматики, апофатики та катафатики як умови смислообразності «Фаворського світла» в релігійному досвіді православ'я / О. В. Лисенко // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво "Гілея"», 2014. – Вип. 80. – С. 235 – 239.

8. Лисенко О. В. Вселенське православ'я та його український вимір / О. В. Лисенко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал / ред. В. Пашенко. – Дніпропетровськ, 2014. – Випуск № 8. – С. 73 – 77.

Статті у закордонних наукових виданнях :

9. Лисенко О. В. Проект смислообразу в релігієзнавчій науці / О. В. Лисенко // *British Journal of Science, Education and Culture*, 2014. – № 1 (5) (Januare – June). Volume II. «London University Press». London, 2014. – С. 370 – 376.

Статті в інших наукових виданнях :

10. Лисенко О. В. Роздуми над працею «Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни» Г. С. Сковороди / О. В. Лисенко // *Дні науки* 11 – 12 квітня 1996 року. Тези наукових доповідей та виступів викладачів, докторантів, аспірантів, студентів / Київський університет імені Тараса Шевченка філософський факультет. – К. : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1996. – С. 67.

11. Лисенко О. В. Християнство чи РУН-віра? / О. В. Лисенко // *Дні науки* 10 – 11 квітня 1997 року. Матеріали наукових доповідей та виступів студентів, аспірантів, докторантів, викладачів (частина друга). / Київський університет імені Тараса Шевченка філософський факультет. – К. : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1997. – С. 16 – 17.

12. Лисенко О. В. Християнські таїнства в світлі містичного життя / О. В. Лисенко // *Дні науки* 10 – 11 квітня 1998 року. Матеріали наукових доповідей та виступів студентів, аспірантів, докторантів, викладачів / Київський університет імені Тараса Шевченка філософський факультет. – К.: Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1998. – С. 31 – 32.

13. Лисенко О. В. Антропологічні сценарії обоження всесвіту у православному богослов'ї / О. В. Лисенко // Програма і матеріали 67-ї наукової конференція студентів, аспірантів і молодих вчених, 24–25 квітня 2001 р. – У 2 ч. / М-во освіти і науки України, Український державний університет харчових технологій. – К. : УДУХТ, 2001. – Ч. I. – С. 27.

14. Лисенко О. В. Значення містики світла у релігійних традиціях / О. В. Лисенко // Програма і матеріали 76-ї міжнародної наукової молодих вчених, аспірантів і студентів 12–13 квітня 2010 р. – У 2 ч. / М-во освіти і науки України, Національний університет харчових технологій. – К. : НУХТ, 2010. – Ч. I. – С. 22 – 23.

15. Лисенко О. В. Роль релігійних цінностей у формуванні моральних і правових регулятивів // *Україна на шляху до європейської соціальної держави* : зб. матеріалів міжнар. конф.; 26 травня 2011 р. / за ред. докторів екон. наук, професорів А. М. Колота, Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 190 – 191.

16. Лисенко О. В. Методологічні засади філософії містики / О. В. Лисенко // Програма і матеріали 79 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті», 15-16 квітня 2013 р. – К. : НУХТ, 2013 р. – Ч. 3. – С. 251 – 252.

17. Лисенко О. В. Містика світла в релігійних традиціях світу / О. В. Лисенко // *Університетська кафедра*. – № 1 / 2012. – К. : КНЕУ, 2012. – С. 184 – 199.

18. Лисенко О. В. Питання щодо проявлення «містичного світла» на прикладі давньоцерковної християнської містики / О. В. Лисенко // Університетська кафедра. – № 4 / 2015. – К. : КНЕУ, 2012. – С. 47 – 62.

АНОТАЦІЯ

Лисенко О. В. «Фаворське світло» як смислообраз православного ідеалу людини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09. 00. 11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2016.

У дисертації комплексно розглянуто та проаналізовано вихідні установки православного світобачення, своєрідність і специфіку релігійного світосприйняття, світопереживання, світорозуміння; осмислено філософсько-догматичну своєрідність православ'я як духовно-культурного феномена.

На основі системної реконструкції духовного досвіду православ'я проаналізовано центральність «Фаворського світла» як у віровченні, крізь призму Нікео-Константинопольського символу віри, так і у містичних практиках найбільш відомих православних подвижників.

Обґрунтовано доцільність використання такої гносеологічної форми, як смислообразність, що адекватно відображає «Фаворське світло» у парадигмі цілісного знання та доведено важливе значення «Фаворського світла» у формуванні православного ідеалу людини.

Досліджено центральну проблему «смислообразу «Фаворського світла» в контексті обоження» у його трьох основних аспектах: а) за природою – як специфічний вид реальності; б) за проявленням – як об'єктивне в суб'єктивному, що розкриває індивідуалізацію проявів «Фаворського світла» в людині; в) за преображенням – як суб'єктивне в об'єктивному, що визначає «Фаворське світло» як атрибут екзистенційно-антропологічних трансформацій людини у напрямку обоження;

Ключові слова: Фаворське світло, обоження, преображення, догматика, містика, благодать, антропо-теологічна стратегія, любов.

АННОТАЦИЯ

Лысенко А. В. «Фаворский свет» как смыслообраз православного идеала человека. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франка. – Житомир, 2016.

Диссертация является комплексным философско-религиоведческим исследованием исходных установок православного мировидения, своеобразия и специфики религиозного мировосприятия, мироощущения, миропонимания;

осмыслением философско-догматического своеобразия православия как духовно-культурного феномена.

Обосновано актуальность традиционных религиозных ценностей и смыслов в новых исторических условиях, в частности, проблему понимания природы и специфики «Фаворского света» во всей полноте внутренних мистических и антропологических взаимосвязей. На основании проделанного анализа раскрыто и утверждено идеал человека в православной религиозной традиции.

Самоорганизация и дальнейшее развитие православия привело к переходу от монополизма к образованию открытого количества равноправных автокефальных поместных национальных церквей, которые живут в едином духовно-догматическом пространстве. Эти церкви сохранили не только каноничное евхаристийное общение, соборное единство, общий мистикосотериологический стержень, но и богословско-философский диалог, основанный на святоотеческой традиции. При таких условиях кристаллизировался формат православной духовности с присущими ему чертами: триадоцентричностью, христоцентричностью, церковноцентричностью, сотериологичностью, соборностью, литургической свободой, эсхатологизмом, холизмом, аскетичной традицией, мистичностью и идеалом обожения.

В работе раскрыто значение, роль и своеобразие функционирования православной церкви на территории Украины в ее уникальности и самобытности. Через уяснение вселенской и вместе с тем национальной сущности православия установлено единство православных догматически-мистических структур и ментальных структур украинского этноса, вследствие чего именно киевское христианство понимается как определяющий смыслообразующий фактор религиозного поля украинской культуры на протяжении последней тысячи лет. Обосновано актуальность обращения к догматическим и мистическим структурам православного духовного опыта как к основам духовной культуры украинского народа.

Проанализирована и доказана центральность смыслообраза «Фаворского света» во всей системе православной догматики с помощью Никео-Константинопольского символа веры и раскрыто его значение в формировании православного идеала человека.

Исследована ключевая проблема «смыслообраза «Фаворского света» в контексте обожения», ее место в мистике православия. «Фаворский свет» проанализирован по таким параметрам: по происхождению; по природе; по преобразению, через, почти что неотделимые друг от друга и условно выделенные его аспекты: а) как таковое, объективное – по природе; б) как объективное в субъективном – по проявлению в человеке; в) как субъективное в объективном – изменение, трансформация, обожение самого человека в преобразующем действии божественного света.

Ключевые слова: Фаворский свет, обожение, преобразование, догматика, мистика, антропо-теологическая стратегия, любовь.

SUMMARY

Lisenko A. V. The «Tabor light» as a Semantic Orthodox Ideal of Man. – Manuscript.

The thesis for the Candidate Degree in Philosophical sciences in specialty 09.00.11 – Study of Religion. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko. – Zhytomyr, 2016.

In this dissertation work the importance, the role and an identity of the functioning of the Orthodox Church were revealed on the territory of Ukraine in its uniqueness and identity. The unity of the Orthodox dogmatic, mystical and mental structures of the Ukrainian ethnos was established through the understanding of universal and national essence of Orthodoxy, resulting in the Ukrainian Orthodoxy and it is understood as defining the meaning of the religious factor in the field of Ukrainian culture for the past thousand years.

The urgency of the appeal to the dogmatic and mystical structures of the Orthodox spiritual experience were mentioned as the basis of spiritual culture of the Ukrainian people. The author has shown the original installation of the Orthodox worldview, revealed the originality and specificity of mystical practice. This paper proves the semantic centrality of «the light of Tabor» in the whole system of Orthodox dogmatics through the prism of Nicaea-Constantinople symbol of faith and its value in the formation of the Orthodox ideal of man.

The dissertation explores a comprehensive and many-sided problem of «the Tabor light as a meaning or an idea in a context of deification», finds its place in the mystic of Orthodoxy, analyzes this issue in such items: by birth; by nature; on the transformation, via, almost inseparable from each other and divided into aspects: a) as such, objective – by nature; b) as objective in subjective – the manifestation in man; c) as subjective in objective – change, transformation, the deification of man himself in the transforming action of the divine light.

Keywords: The Tabor light, deification, transfiguration, dogmatics, mystic, grace, freedom, anthro-po-theological strategy, love.